

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. III

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
У НИКШИЋУ

СРПСКИ ЈЕЗИК

Бр. 1-2
Београд, 1998

*Београдски
Институт за српски језик
Београд*

ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ (Београд)

ОД СУМЊИВЕ ПОТВРДЕ ДО ПРИХВАТЉИВЕ ЕТИМОЛОГИЈЕ

Три изоловане дијалекатске именице *лѣйаћур*, *лѣйаћур*, *лѣйаћур* са значењима која се свде на „парче тканине које виси и ландара“ прво се доводе у узајамну везу, затим се сагледавају у оквиру своје ближе лексичко-семантичке породице, и најзад се етимолошки везују за глагол *лѣйѣйати*, *лѣйѣѣм* „махати, клатити се“.

У обимном опусу прерано преминулог колеге Петра Ђукановића за српску етимологију највећу вредност имају изврсни диференцијални дијалекатски речници који прате његове студије говора Горњих Цапарди (Ђукановић 1983) и Драгачева (Ђукановић 1995). Овим радом то се илуструје на примеру етимолошке анализе само једне од драгоцених речи из Ђукановићеве заоставштине.

Именицу *лѣйаћур* „дроњци што виси на раздртом одијелу“ бележи још Вук, мада без прецизне убикације (осим лоцирања у 18. век). Њена следећа лексикографска адреса је Скоков етимолошки речник (Скок II 305), у коме јој је чак посвећена посебна одредница, али без решења и без етимолошке породице, што имплицира да се она сматра хапаксом без словенских творбених или значењских паралела. Необичан завршетак ове речи оправдавао би и помишљање на њено алоглотско порекло. У крајњој линији, легитимно би било очекивати и некакву грешку у графици, што по природи ствари прати хапаксне потврде.

Ова последња могућност дефинитивно је искључена појавом идентичног облика у (само за нијансу општијем) значењу „рита, дроњак, крпа“ потврђеног у западној Србији (Љештанско, Тешић 1977:276). Даље је иста реч забележена у Бачкој као надимак *Лѣйаћур*

(РСАНУ)¹. Хронолошки следи потврда *lǎjāhūr* „крај кошуљице који вири малом детету из панталоница“ (Славонија) којом се знатно умањује вероватноћа да се ради о позајмљивању, из једноставног разлога што је тешко претпоставити предложак који би дао та два облика.

Пресудан чинилац у сагледавању ових именица као елемената једне шире породице, чијим се конституисањем отвара и могућност њиховог укупног и појединачног етимологисања, представља пример који Петар Ђукановић доноси у речнику говора Горњих Цапарди: *lǎjēhūr* т. „нешто што је одваљено, поцепано, па виси, клати се“ (Ђукановић 1983:278). Овако прецизно и исцрпно дефинисано значење недвосмислено указује на ономасиолошку мотивацију раније поменутих облика. Подударност завршетка *-hūr* у све три лексеме предочава чињеницу да им у корену лежи вокалско алтернирање *-e- : -a- : -i-* које би се могло сводити на прасловенску апофонију *-e- : -o- : -ь-*. Творбена анализа усмерава и размишљање о коначном етимолошком решењу.

Гледано од краја речи, недвосмислено се издваја суфикс *-ur* који иначе не иде у ред високопродуктивних, али овде уредно врши своју пејоративну функцију². Ако претпоставимо да јотовани дентал, који стоји пред тим наставком, пореклом може бити неетимолошки генерализован *j*-презент неког глагола са основом на дентал или са денталним проширењем основе, именица *lǎjēhūr* показује се као пејоратив неутралног облика *lǎjēi*³, поствербала глагола *lejēšaiši*, *lejēšem*.⁴

Ова именичка тројка је у оквиру шире лексичко-семантичке породице именице *lǎjēi* релативно изолована⁵. Као генетски и семантички најближи јој синоними, са *-e-* вокализмом у корену, стоје *lejēšak* т. „дроњак“⁶ (Ускоци, Станић I:416) и *šlǎjāk* т. „рита, траља“ (Ускоци,

¹ У даљем тексту за све потврде, са географским одређењем или без њега, које не прати назнака лексикографског извора, подразумева се да су преузете из РСАНУ.

² Више о овом суфиксу и његовим апофонским варијантама уп. SŁAWSKI 1976:26–28, ВАРБОТ 1984:221.

³ И у прасловенском речнику се именица из Горњих Цапарди уз ограду „можда“ доводи у везу са псл. **lepety*, али без улажења у битне детаље творбе и без навођења синонима са вокализмима *-a-* и *-i-*. Семантика бројних континуанти основне именице **lepety* показује синкретизам значења „звук, шум“ и „комад, парче“ која потичу од глагола **lepati* „лупати, ударати“ и **lepiti* „љуштити, одирати“. Први се изводи од ономапејске основе **lep-*, а други од ие. корена **lep-* „љуштити, гулити“ (ЭССЯ 14:129).

⁴ За ширење презентске основе на инфинитивну, нарочито у дијалектима, уп. нпр. *lǎjāhāi* impf. „јести шумно, пуцкетајући језиком“, *lǎjāhār* т. „прождрљивац“ (Буђењци, РЕИС/ВАСЛИЈА 1990:144) према стандардном *lǎjāšaiši*.

⁵ Данас је фактички ограничена на терен ист. Босне, зап. Србије и Славоније, мада потврде облика *lǎjāhūr* у надимку у Бачкој и код хрв. писца Јакше Кушана могу сведочити о некадашњој већој ширини ареала ових речи.

⁶ Cf. рус. дијал. *lenák*, *lǎnák* „рите, траље; комад, парче (зечје коже)“ (ЭССЯ 14:116).

Станић II:518), формално различити не само по суфиксу (који је њима двома заједнички), већ и по основама (тако у овом другом имамо још и модификацију основе експресивним префиксом). Вокализам *-a-* среће се у облицима *л̄а̄й / л̄а̄й* т. „комад, парче, лапат“; „чашични листић цвета“; *л̄а̄йа̄й* т. „комад тканине, дроњак⁷; парче земље⁸; комад уопште“, „крупна снежна пахуља“; *л̄а̄йа̄йа̄к* „исто“; „поцепана рибарска мрежа“⁹. Вокализам *-и-* најслабије је заступљен, односно једино се може претпоставити у *кл̄ӣй* т. „комад, парче (печенице, сланине)“, *кл̄ӣйа̄й* т. „комад, парче“ (М. Пожаревац)¹⁰, под условом да је ту *к-* експресивно проширење. Занимљиво је да речи које са разматраном именичком тројком показују формалну сличност у завршетку основе, немају значења „рита, траља“ и сл.: *ле̄й̄е̄ћӯг* (од *йизде*) ф. „клиторис“ (АНТНОРОРНУТЕΙΑ VIII, Leipzig 1911, 453); *ле̄й̄е̄ћӯз* т. „врста народног веза“ (Врпоље)¹¹; *ла̄й̄а̄ћӯн* т. „овелики комад хлеба или сира“ (Лика); „крупна снежна пахуља, лапат“; *ла̄й̄ћар* т. „прождрљивац“ (Буњевци, РЕЋ/ВАСЛИА 1990:144).

Ове номиналне творбе одражавају вокалску варијантност и семантички инвентар глагола чије поствербале или деривате представљају. Полазећи од глагола *ле̄й̄е̄й̄а̄й̄и*, *ле̄й̄е̄й̄а̄й̄и* impf. „махати, њихати (нечим, нпр. крилима), брзо се покретати, мицати (производећи звук, звекет), одавати лепет; треперити, подрхтавати итд.“¹², односно *ле̄й̄е̄й̄ӣнӯй̄и* pf. „завијорити се“, преко бројних практично синонимних глагола са екс-

⁷ Cf. рус. *лопот* „одећа, стара изношена одећа; парче тканине“ (СРНГ 17:138).

⁸ Cf. рус. *лопатка* „мања пољана у шуми, где се коси трава“ (СРНГ 17:135).

⁹ Трубачов s.v. **ларьтъ / *ларьтъ* примећује различитост (односно семантичку примарност) јсл. примера који се издвајају од осталих у којима је заступљено готово искључиво значење „врста обуће“, те с правом инсистира на томе да је ова именица поствербал глагола **ларьтати*, интензива од **ларати* (ЭССЯ 14:33).

¹⁰ Вероватно овамо припадају и *кл̄ӣй* т. „облица, кратка дебља батина, летва“, *кл̄ӣйа* ф. „облица, цепаница дужине 1 м“ (Жунић).

¹¹ „На торби су петље увијене ... По дну петала је поруб, а по њему стрике (тј. лепећузи, од тал. *stricca*). Испод стрике су куке од четири куке, а испод њих стрике троврсне, па су онда испод њих цвјетићи мали, па стрике, за тијем иду куке грлићарке склопљене.“ („Народни везови“, Вулетић Вукасовић Вид, *Сјоменик СКА* XLII, Београд 1905, 215). Нажалост, овај опис није праћен сликом (а ни реч *stricca* данас не бележи ниједан италијански речник — као ни млетачки — већ можемо само претпоставити да се ради о неком дијалекатском облику савременог итал. *striscia* „трака, пруга“). Без обзира на италијански, из описа се може претпоставити да наша реч значи некаку траку, пругу пошто се стрика смењује са кукама и цвјетићима. Необичан суфикс могао би бити и фантомска појава настала тако што у лексикографској обради при реконструкцији сингулара (на основу једине потврде у плуралу) није извршена депалатализација гутурала, уп. реално посведочени облик *ле̄й̄е̄ћӯг*.

¹² Формално би се он могао тумачити као деноминал (веома распрострањене) именице *ле̄й̄е̄й̄* т. „потму, пригушен звук птичијег махања крилима“, међутим компаративни словенски материјал показује да је именица поствербал и то још на псл. нивоу (ЭССЯ 14:129). Томе у прилог говоре и сви наши примери (који следе) са проширењима *-й̄-а̄й̄и*, *-е̄й̄-а̄й̄и*, *-ӯй̄-а̄й̄и*, *-ар̄-а̄й̄и*, *-ер̄-ӣй̄и*, *-ир̄-ӣй̄и*, *-ух̄-а̄й̄и*, *-уш̄-а̄й̄и* ... итд.

пресивним суфиксалним проширењима и интензификаторима *лејушаџи* импрф. „ударати, махати крилима“, *лејушаџи* импрф. „лепршати“, *лејџериџи*, *лејџериџи* импрф. „лелујати, повијати се, лепршати“, *лејџириџи* импрф. „лепршати, вијорити се, лепетати се“ (Славонија) долазимо до тога да се сви они тумаче као експресивна проширења простог, данас ретког и застарелог глагола *лејџиџи*, **лејџиџи*, **лејџиџи*, *лејнуџи*. Његов је семантички потенцијал, базиран на основном значењу „ударати“, од изворно богатог синкретизма коренских значења¹³, садржаног у корену **lep-/*lor-/*lp-*¹⁴, данас остао веома скучен, и осим спорадично у дијалектима, сведен на неколико значења међу којима је најраспрострањеније оно „махати (крилима), њихати, ландарати и сл.“. Шири семантички инвентар обухвата низ других врста кратког, интензивног кретања или покретања нечега (како у домену глагола, тако и номиналних творби) које се могу описати као „брбљати“, „локати“, „пасти“, „разбити се“, „умрети“, „лутати“, „јурнути“.

Ужи творбени и семантички дијапазон показују глаголи са вокализмом *-а-*: *лајџиџи / лајџиџи* импрф. „ландарати, лепршати, висити“ (ЦГ), *лајџариџи* импрф. „стојећи лабаво око нечега кретати се тамо-амо“, *лајџаџи* импрф. „јести шумно, пуцкетајући језиком“ (Буњевци, РеиС/ВаСЛЈА 1990:144), чак и кад им се приброје и облици са иницијалним експресивним *к-* (који остају у домену овде примарне семантике климања): *клајџиџи* импрф. **„климати се“*¹⁵, *клајџуџи се* импрф. „љуљати се, клацкати се“ (Крагујевац)¹⁶, али то не оставља места сумњи у њихову етимолошку сродност са облицима *-е-* вокализма.

Најмање је глагола који чувају (или су можда развили ?) вокализам *-и-*, али су они због своје недвосмислености драгоцени показатељи системности у уоченом алтернирању вокала: *лијџуџи* рф. „преминути, умрети“ (Ужице) према *лејџхнуџи* рф. „скончати, умрети“ (Срем, Вук) или још занимљивији архаични пар *лејџиџи* импрф. „чезнути, жудети“ према *лијџиџи* импрф. „исто“ (Ускоци, Станић I:416, 419).

За нас овде и није битно питање, односно још увек отворен проблем, псл. етимологије глагола **lepetati / *lepotati / *lepъtati*, тј. њиховог вероватног крајњег извора **lepati (se)*, чију је онматопејску или „нео-

¹³ Користимо овај термин у смислу у коме га је дефинисао Трубачев 1976:164–166.

¹⁴ Овај ие. апофонски низ **lep-/*lor-/*lp-* еволуирао је у псл. **lep-/*lor-* (>**lap-*/**lɔp-* (>**lip-*), уп. нпр. и ЛЕВЕНР 1971:717–718, где је анализа ограничена на номиналне облике.

¹⁵ Иако се у РСАНУ даје значење „цуркати, капати уз одређен шум“, сматрамо га сумњивим пошто два постојећа примера: „Свећа клапће“ (Славонија), и „На столу је клаптата неуглављена свећа“ (Шапчанин) (проред наш, ЈВ-П), пре говоре за овде предложу реконструкцију. Иначе је значење „клатити се“ доста распрострањено у читавом словенском свету.

¹⁶ Од овога и *клајџуџа* ф. „клацкалица“.

номатопејску“ природу готово немогуће утврдити¹⁷, већ чињеница да се и код нас могу наћи његове бројне континуанте, а да са друге стране наш материјал у многоме може допринети псл. реконструкцијама конкретних глаголских и именских облика и читавог етимолошког гнезда развијеног око тог глагола. За још нека размишљања на ову тему и за више детаља и словенских паралела уп. Влашић-Поповић 1997:220–298.

Значајно је и то да се оваквим сагледавањем читаве лексичко-семантичке породице могу понудити етимолошка решења за поједине сасвим изоловане (и наизглед за етимологију недоступне) дијалекатске речи као што је нпр. *lǎsyaňek* т. „мали део неке целине, комадић (платна, њиве и сл.)“ (Васојевићи, Стиловић 1990:233). Семантичка блискост наводи на размишљање о могућности формалног уклапања овог облика у разматрано етимолошко гнездо. Даље је легитимно претпоставити да је консонантска група *-sij-* резултат метатезе етимолошког *-is-* (што би показивало експресивизацију основе *lai-* као у случају *lǎysaitii* „похлепно јести“), тако да се ова именица из Васојевића може довести у везу са синонимном и сродном именицом *lǎyaiti*, дем. *lǎyaitiak*, *lǎyaňak* и даље *lǎyiaňur* итд.

Анализа усамљеног дијалектизма *lǎyieňur* и сл. у ширем лексичко-семантичком контексту показала је да се колебања у вокализму основнога слога могу објашњавати како наслањањем на аналогну појаву код глагола који је у основи, тако и процесима вокалске асимилације у самој именици, али ова амбивалентност не доводи у питање наш суд о његовом крајњем девербалном пореклу.

ЛИТЕРАТУРА

Ђукановић, П.

1983 Говор села Горње Цапарде (код Зворника), СДЗБ ХХИХ, 191–294. (речник 271–285.)

¹⁷ У начелу најприхватљивије је решење које се нуди у ЭССЯ где се на основу обиља материјала из свих словенских језика успоставља јединство првобитно ономатопејског глагола **lepati* „ударати, плескати, халапљиво пити“ и тзв. „обичног“ глагола **lepiti* „гулити, одирати, љуштити“, који се стандардно изводи од ие. корена **lep-* „гулити, љуштити“. Ту се износи претпоставка да се још у ие. доба око ономатопејског корена **lep-* развило гнездо разгранате семантике које је обухватило и значење „гулити, љуштити“, тако да разноврсност значења слов. **lepati* и његових деривата одражава генетско јединство ие. коренова који се обично раздвајају, ономатопејског **lep-* и „обичног“ **lep-* (ЭССЯ 14:117). Уп. и како је управо на примеру овог псл. глагола даље разрађена идеја о синкретизму ономатопеје и „неономатопеје“ који води семантичком осамостаљивању генетски ономатопејских глагола, при чему деривати таквих основа губе живу везу са ономатопејом и подлежу регуларним фонетским променама. „За словенску етимологију веома је битна чињеница да се те ономатопејске творбе, након удаљавања од праве ономатопеје, уклапају у систем словенског аблаута“ (Варбот 1988:68).

- Букановић, П.
1995 Говор Драгачева, СДЗБ ХЛI, 1–240. (речник 117–220.)
- ЭССЯ
Этимологический словарь славянских языков, 1–24, А — *nerodimь(jь), Москва 1974–1997.
- Liewehr, F.
1971 Thüring. *Lipperzchen* „Pfifferling“, *Zeitschrift für Slawistik*, Band XVI/5, Berlin, 717–720.
- Peić, M. / Bačlija, G.
1990 *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad — Subotica
- RJAZU
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXII, Zagreb 1880–1974.
- РСАНУ
Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–15, А–нокавац, Београд 1959–1996.
- СДЗБ
Српски дијалектолошки зборник, Београд 1905 нн.
- Skok, P.
Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV, Zagreb 1971–1974.
- Ślowski, F.
1974 *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, u SP I:43–141, Wrocław
- Ślowski, F.
1976 *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, u SP II:13–60, Wrocław
- Ślowski, F.
1979 *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, u SP III:11–19, Wrocław
- SP
Słownik prasłowiański, 1–7, А — gobьdzь, Wrocław, 1974–1995.
- СРНГ
Словарь русских народных говоров, 1–30, А – почетно, Москва — Ленинград (Санкт-Петербург), 1964–1996.
- Станић, М.
Ускочки речник, I–II, Београд 1990–1991.
- Стијовић, Р.
1990 Из лексике Васојевића, СДЗБ XXXVI, 119–380. (речник 126–379.)
- Тешић, М.
1977 Говор Љештанског, СДЗБ XXII, 159–328. (речник 259–297.)
- Трубачев, О. Н.
1976 *Этимологические исследования и лексическая семантика, Принципы и методы семантических исследований*, Москва, 147–179.
- Варбот, Ж. Ж.
1984 *Праславянская морфонология, словообразование и этимология*, Москва

- Варбот, Ж. Ж.
1988 О семантике и етимологии звукоподражательных глаголов в праславянском языке, *Славянское языкознание, X Международный съезд славистов*, Москва, 66–78.
- Влајић-Поповић, Ј.
1997 *Историјска семантика глагола ударања у српскохрватском језику* (Модел израде семасиолошког речника), (рукопис докторске тезе одбрањене 6. 07. 1998. на Филолошком факултету), Београд 1997.
- Вук
Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1935.

FROM AN UNCERTAIN DIALECTISM TO
A CREDIBLE ETYMOLOGICAL SOLUTION

Summary

Departing from dialectal nouns *lěpecūr*, *lāpacūr*, *lipàcūr* “a piece of (torn) cloth that flutters around” (NE Bosnia, Slavonia, NW Serbia), the paper deals with their broader word-family offering an inventory of both semantically and formally close relations, and finally arguing in favour of their etymological affiliation with the verb *lepètati* “flutter, flap” (via its postverbal noun *lěpēt*).

Jasna Vlajić-Popović